

Розділ II
**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ
ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ**

УДК 327.5(477+470+571)

Горбулін Володимир Павлович

доктор технічних наук, професор, академік НАН України

Власюк Олександр Степанович

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України

Кононенко Сергій Володимирович

кандидат політичних наук, с. н. с.

Російсько-українська війна в термінах теорії реалізму

Міжнародна політика, як і будь-яка інша політика, є боротьбою за владу. Які б високі цілі не ставилися в міжнародній політиці, влада завжди залишатиметься безпосередньою метою

Г. Моргентгау

1.1. Владно-силова природа світової політики та міжнародні відносини на пострадянському просторі

Міжнародна політика є чи не головною історичною ілюстрацією надзвичайно повільної еволюції базових засад і принципів суспільного життя. Світ змінюється, але поволи: звідси й враження, що «все вже було». Принаймні «одвічним» видається прагнення великих держав та їх (або очолюваних ними) об'єднань до гегемонії й домінування та прагнення інших держав, котрі дбають про національну безпеку, гарантувати свою незалежність у спосіб нарощення власної могутності. Відмінність державних потенціалів, рівнів економіко-технологічного розвитку, ступенів культурного впливу, можливостей збройних сил робить ситуацію міжнародно-політичної нерівності цілком природною й неминучою.

Реально-історична система міжнародних відносин на відміну від системи ідеально-утопічної має ієрархічну структуру, а верхівку цієї ієрархії посідають найпотужніші та найвпливовіші держави світу. Відповідно, міждержавна конкуренція відбувається за здобуття якнайвищого статусу в міжнародних відносинах та піднесення до якнайвищого

щабля в ієрархії світової політики. Отже, головна заповідь успішної та адекватної зовнішньої політики формулюється таким чином: «нарощуй потенціал держави, а все інше додасться!» Прагнення стати вагомішою й потужнішою є природним для будь-якої морально й політично здорової країни. Тому головним критерієм завершеності суспільних трансформацій у новій незалежній посткомуністичній державі є підвищення її статусу в міжнародних відносинах, перетворення на їх повноцінного учасника, що досяг вищих щаблів у світовій політичній ієрархії.

Усім мрійникам та ідеалістам, котрі не визнають будь-якого домінування і політико-силової переваги, слід шукати кращих світів десь поза межами освоєного людством простору. Тим же, хто прагне справедливості, слід зрозуміти її релятивістську й компромісну природу і не намагатися досягти абсолюту. Сучасні міжнародні відносини є результатом синтезу формальної рівності у взаємодії між державами та реальних міждержавних зв'язків, які зазвичай є ієрархічними. Йдеться навіть не про синтез, а про баланс між формальними (передусім правовими) та реальними умовами міжнародно-політичної взаємодії. Подібно й у внутрішньополітичному житті будь-якої сучасної демократії формальна рівність громадян не виключає різну вагу кожного з них у цьому житті.

Політична система, знов таки реально-історична, а не ідеально-утопічна, передбачає динамічний баланс формальних правил, на яких ґрунтується її існування й функціонування, та реального розташування сил між учасниками системної взаємодії. Тому й зовнішньополітичний успіх очікує на ту державу, котра свої формальні права підтвердить реальним владно-силовим потенціалом, зокрема збройною спроможністю ці права захистити. Головна стратегічна передумова будь-якої успішної зовнішньої політики полягає в усвідомленні необхідності максимального нарощення національної могутності держави на міжнародній арені, збільшення її ваги та статусного зростання у світових справах.

Формально-правова і реально-владна структури можуть лише частково накладатися й пронизувати одна одну — ідеальних суспільств не існує. Особливо це стосується такої змагальної і конфліктогенної соціальної царини, як міжнародні відносини, в яких владно-силові елементи завжди переважатимуть формально-нормативні. Останні також відіграють свою роль, більшу або меншу залежно від типу міжнародної системи. Саме тому ці відносини слабко демократизуються. Власне, демократія є просто політичним режимом зі своїми перевагами і недоліками. Поміж останніх схильність до корупції та популізму, брак стратегічного бачення і ситуативна кон'юнктурність, низька мобілізаційна спроможність.

Демократія не є універсально придатною. Існують країни й народи, для яких цей режим не може вважатися найліпшим. На міжнародній арені неминуче співіснуватимуть держави і суспільства з різними політичними режимами, і з таким співіснуванням доведеться змиритися як із фактом, відмовившись від ідеї глобального «хрестового походу» за світове поширення демократії. Можливо, що на сході євроатлантичної спільноти Україна є останньою країною, спроможною й придатною для демократії і відданою її цінностям. Можливо, що історична й міжнародно-політична роль Української держави полягає саме в захисті світу демократії від світу авторитаризму. Можливо, що саме за північно-східними рубежами України цей авторитарний світ розгортається в усьому розмаїтті імперських, фундаменталістських, етнічних, кланових, модернізаційних, мілітаристських і багатьох інших виявів.

Міжнародно-політичні структури формуються сталими балансами сил на глобальному, регіональному, двосторонньому рівнях, а міжнародно-політичний процес полягає в постійному розподілі й перерозподілі влади (владно-силового ресурсу) на цих рівнях. Війна (та й збройний конфлікт загалом) постає найбільш радикальною формою подібного розподілу/перерозподілу і водночас показником його інтенсивності й глибини. Зміна владних структур і переміщення владних ресурсів вивільняють насильство, і це насильство переважно насильством і долається. Парадоксально, але деякі тривалі, в'язкі, низькоінтенсивні збройні конфлікти досить швидко вирішувалися війною — найвищою формою такого конфлікту.

Українсько-російське збройне протистояння стало результатом владно-силової реструктуризації пострадянського простору, яка з різною інтенсивністю триває з часів розпаду Радянського Союзу, а також формою такої реструктуризації. Йдеться про порушення в межах цього постімперського геополітичного ареалу балансу сил чи навіть виникнення «вакууму влади». Падіння будь-якої імперії (як континентальної, так і колоніальної) призводить до розбалансування владно-силових відносин на відповідних теренах, що неминуче викликає низку конфліктних ситуацій, якими більшою чи меншою мірою уражено всі постімперські простори.

Імперське утворення є формою накопичення й організації влади на міжнародній арені — внутрішньоструктурованим центром сил глобального чи регіонального масштабу й структурним елементом відповідної глобальної чи регіональної силової конфігурації. Тому і розпад імперії та й просто великої держави, надто наддержави, спричинює суттєве порушення балансу сил. Саме це постімперське «розбалансування»

викликає появу сукупності конфліктних ситуацій. У теоретико-методологічному сенсі йдеться про категоріальну послідовність: «падіння імперії — владно-силовий дисбаланс — конфлікти».

Міцний і тривалий мир можливий лише на ґрунті стійкого й максимально рівного балансу сил. Безперечно, встановлення мирних відносин потребує й виконання низки ціннісних та інституційних умов, однак зазвичай вони тільки доповнюють та підтримують владно-силовий складник миротворчого процесу. Водночас йдеться не стільки про «мир за допомогою сили», скільки про «мир за допомогою рівноваги сил». Отже, й встановлення миру на пострадянському (постімперському) просторі відбудеться лише після відновлення на теренах колишнього Радянського Союзу балансу сил, порушеного як самим падінням цієї наддержави, так і відродженням російського імперіалізму. Розпад СРСР спричинив «вакуум влади», а імперські намагання РФ призвели до її диспропорційного розподілу. Тому повернення миру і спокою на терени колишнього СРСР вимагає заповнення «вакууму» та подолання диспропорцій. Пострадянський баланс сил є вторинним, тобто похідним і залежним від глобального розташування сил на міжнародній арені. Відновлення та підтримання подібного балансу вимагає як зовнішнього втручання світових центрів сил, так і зусиль його безпосередніх учасників.

Першою поміж пострадянських держав, спроможних стримати черговий наступ імперської Москви, була і є Україна. Вона залишається єдиним потужним опонентом російського імперіалізму, здатним зупинити імперський поступ Кремля, відновивши владно-силову рівновагу на пострадянському просторі, повернути громадян РФ до їх природного геополітичного ареалу, де вони зможуть нарешті розпочати реальні процеси творення нації (націй) та національної держави (держав), поставити сучасну Росію «на місце» «рівної серед рівних» у сім'ї цивілізованих народів, ресоціалізувавши її у світовій спільноті й позбавивши ганебного становища держави-ізгоя. Проте самотужки виконати цю стримувальну та врівноважувальну місію Україні буде вкрай важко.

Цінності й інститути відіграють важливу роль у світовій політиці, «пом'якшуючи» її жорстку владно-силову природу та роблячи міждержавне змагання за владу й статус менш руйнівним і більш гуманним. Саме завдяки ціннісним та інституційним чинникам міжнародні відносини з «війни всіх проти всіх» перетворилися на більш-менш цивілізовану конкуренцію, що час від часу ставиться під сумнів спробами реанімувати архаїчно-насильницькі форми цих відносин на кшталт імперіалізму чи колоніалізму. Цінність рівності разом із інститутами, покликаними забезпечити її втілення, є невід'ємною частиною сучасного світо-

вого політичного процесу, і саме цю цінність оскаржує нинішня Росія, що претендує на роль «вершителя долі» пострадянських держав і народів, привласнюючи собі якісь особливі права на міжнародній арені. Тому завдання «поставити на місце» («рівного серед рівних») цього новітнього «творця імперій» стосується не лише України, а й усього цивілізованого світу.

Кожен, хто порушує закріплені принципи взаємодії на міжнародній арені чи просто руйнує їх, має відповісти за це, інакше виникатимуть сумніви у спроможності й потрібності самого світового порядку. Нині здатність РФ дотримуватися правил міжнародного співіснування викликає певні заперечення. У світі існують не лише люди, а й держави, патологічно неспроможні до соціалізації та схильні до девіантної поведінки. Зіткнення з такими суб'єктами передбачає лікування, а в разі його провалу — ізоляцію. Водночас пам'ятаймо, що йдеться про державу, яка отримала у спадок від Радянського Союзу надпотужний ядерний арсенал і поєднала у собі безліч релігійних, етнічних, регіональних суперечностей. Тому й сценарій перетворення РФ на відповідального члена світової спільноти має певні переваги перед історичним сценарієм її руйнації. Водночас жодна держава світу не здатна завадити цій країні самознищитися. При цьому наявність ядерних арсеналів може зробити цей «державний суїцид» вкрай небезпечним.

Російсько-український баланс сил відіграє для миру й безпеки на теренах колишнього Радянського Союзу роль владно-силового базису — фундаментальної умови встановлення мирних відносин. Однак його відновлення й збереження потребує підтримки країн євроатлантичного полюсу глобальної силової конфігурації, оскільки йдеться про похідний від світового (вторинний та регіональний) баланс сил. Отже, принаймні на сьогодні повноцінної й стійкої українсько-російської владно-силової рівноваги може бути досягнуто переважно за підтримки країн Заходу — держав євроатлантичної спільноти на чолі зі Сполученими Штатами. Останні здатні відіграти роль «балансера», котрий ослаблює російську сторону (передусім економічними санкціями та дипломатичною ізоляцією) і паралельно зміцнює українську сторону, доки відносини цих двох сторін не досягнуть стану більш-менш стабільної (динамічної) рівноваги.

Після падіння СРСР утворений «вакуум влади» може бути заповнений переважно владно-силовим ресурсом країн євроатлантичної спільноти і частково Китаю. Україні, принаймні в її нинішньому стані, вкрай важко самотійно стримувати російський імперіалізм, відновлювати регіональний баланс сил та підтримувати мир і стабільність на пострадянському просторі. Вона потребує підтримки євроатлантичного центру

сил, аби виконати на теренах колишнього СРСР свою потрібну місію: стримування, врівноваження, умиротворення. Причому потреба цієї допомоги обумовлена не лише економічними та політичними проблемами нинішньої фази історичної еволюції українського суспільства і держави, а й об'єктивними владно-силовими параметрами.

Зовнішньополітичні можливості України, зокрема на пострадянському просторі, визначаються обсягами її національної могутності — обсягом владно-силового ресурсу, що є в розпорядженні Української держави. Ключова роль у формуванні й структуруванні міжнародних систем належить чиннику великодержавності. Україна натомість є середньою державою. Середньодержавного потенціалу недостатньо, аби змінювати форму й структуру системи міжнародних відносин і діяти одночасно на всі сегменти й рівні цієї системи. Тому середня держава прагне примножити свою національну могутність у спосіб внутрішньої мобілізації, дипломатичного маневру, участі в міжнародних багатосторонніх інституціях, підтримання «стратегічних партнерств» з великими державами.

Нинішнє протистояння України і Росії є протистоянням середньої й великої держав, і саме ця владно- силова (ресурсна) асиметрія робить міжнародну підтримку української сторони Сполученими Штатами й рештою країн Північноатлантичного альянсу та Євросоюзу просто необхідною. Водночас чимало залежить від ступеня внутрішньої мобілізованості самої України та її спроможності максимально ефективно використовувати свій обмежений ресурс для досягнення стратегічних цілей.

Історія міжнародних відносин містить приклади успішного і конструктивного протистояння середньої держави великодержавним впливам. Канадсько-американські відносини становлять один із найбільш мирних і цивілізованих історичних зразків подібної міждержавної взаємодії. Однак на особливу увагу заслуговує суто історичний приклад видатної східноєвропейської держави, існування якої вже в минулому. Йдеться про Пруссію — фактично середню державу, котра завдяки внутрішній мобілізації й ефективному державному управлінню, потужним збройним силам і виваженій дипломатії відіграла в міжнародних відносинах XVIII—XIX ст. роль великої держави.

У найширшому і найбільш теоретичному розумінні міждержавні конфлікти на постімперському й постколоніальному просторі спричиняються загальною логікою конкурентної взаємодії держав на міжнародній арені. Інакше кажучи, структура й функціонування світової політики визначаються міждержавною конкуренцією на всіх рівнях цієї політики — глобальному, регіональному, двосторонньому. Відповідно, що потужнішими є держави-конкуренти, то масштабнішим є їх «змагання»

й серйознішими структурні наслідки. Таким чином, Росія й Україна були «приречені» на конкуренцію й конфлікт через обсяг їхніх державних потенціалів. Дві найпотужніші держави пострадянського простору не могли не конкурувати і не конфліктувати (у більших чи менших обсягах і з вищою чи нижчою інтенсивністю).

Російсько-український конфлікт був неминучим. Йшлося лише про форми, яких цей конфлікт набуватиме, та його масштабність, інтенсивність і тривалість. Війни між постімперськими й постколоніальними державами не є чимось винятковим для історії й сучасності міжнародних відносин (візьмемо хоча б індо-пакистанські суперечності, Балканські війни, низку конфліктів на Африканському континенті й пострадянському просторі). Ці війни тривають за імперський спадок, тобто за минуле, а також за сучасне, тобто за актуальні можливості, права, статуси на геополітичних просторах колишніх імперій. Частина постімперських держав прагне привласнити імперський спадок та посісти панівні позиції, частина намагається цього спадку відцуратися або освоїти його частково, зберігши свою нещодавно здобуту незалежність.

Зрештою російсько-український антагонізм виявився не таким вже й масштабним, принаймні менш масштабним, ніж антагонізм франко-німецький, що спричинив дві світові війни. І виключно агресія РФ перетворила неминучу для міжнародної царини міждержавну конкуренцію на відкрите збройне протистояння. Залишається сподіватися, що Третя світова війна не зріє десь у кремлівських кабінетах і донбаських степах. (Українська держава, передусім в особі її Збройних сил, робить усе можливе, щоб уникнути цього апокаліптичного сценарію). Франко-німецьке протистояння тривало триста років — від Тридцятирічної війни і Вестфальського миру до Другої світової війни і Потсдамської конференції. Хоча елементи цього протистояння простежувалися ще за часів раннього Середньовіччя (зокрема доби Каролінгів), а його відгомін упізнаваний у «м'якій» конкуренції двох країн за лідерство в Євросоюзі.

Франко-німецький антагонізм відіграв одну з ключових ролей в історії Європи, спричиняючи війни й конфлікти і територіально уособлюючись питанням належності Ельзасу й Лотарингії. Французький експансіонізм, що інтенсивно розгортався від другої половини XVII ст. до першої половини XIX ст., поступово заступився експансіонізмом німецьким, що інтенсивно розгортався від другої половини XIX ст. до першої половини XX ст. Протиборство Німеччини й Франції знайшло своє більш-менш «щасливе» завершення в межах Євросоюзу.

Таким чином, тривале воєнно-політичне змагання двох великих держав і народів було подолане у спосіб його сублімування в інтеграційне

будівництво. Німеччина так і не змогла знищити Францію, а Франція — розділити й ослабити Німеччину. Прокинувшись для історичного буття в імперії Каролінгів (західний відповідник Київської Русі), пройшовши крізь епохи воєн і конфліктів, вони продовжили своє суперечливе історичне співіснування в межах інтеграційного об'єднання. Історія російсько-українських відносин навряд чи матиме таке саме «щасливе» завершення, хоча й відкидати можливість інтеграційного примирення в межах об'єднаної Європи «від Атлантики до Уралу» десь у далекому майбутньому також не варто.

Франція й Німеччина не могли не змагатися — до цього їх спонукала спільна історія, обсяги державних потенціалів, зовнішньополітичні амбіції. Росія й Україна як дві найпотужніші постімперські нові незалежні держави, що співіснують на одному геополітичному просторі й тривалий час співіснували в межах імперії Романових і Радянського Союзу, рано чи пізно мали вступити у відкритий конфлікт, котрий в латентних формах тривав від початку здобуття ними незалежності. Головне, що не дозволяло цьому конфлікту спалахнути раніше, була слабкість Росії і відсутність регіональних амбіцій в Україні. Нині ж, коли російська держава дещо зміцніла, а Україна задекларувала свої цілком амбітні зовнішньополітичні плани, виникнення конфліктної ситуації між цими двома найпотужнішими «уламками» попередніх імперських утворень стало неминучим. Сьогодні Україна бореться не лише за свою державну незалежність, зокрема право на самостійний вибір у зовнішній політиці, а й за гідне місце на пострадянському просторі, в технологічний, економічний і культурний розвиток якого вона зробила історично вагомий внесок.

Можливо, що протистояння Росії й України відіграє для Східної Європи ту саму структурновизначальну роль, яку свого часу відіграло для Західної Європи протистояння Франції й Німеччини. Під кутом зору загальноєвропейського розташування сил припустимо (вкрай гіпотетичний історичний сценарій) говорити про два ключові симетричні баланси сил: франко-німецький на заході й російсько-український на сході Європи. Перша структурна опора майбутньої великої «об'єднаної Європи» вже сформувалася, друга (східноєвропейська) лише формується у вогні конфліктів. А можливо, що роль такої (симетричної франко-німецькій) структурної опори відіграють польсько-українські відносини, котрі вже майже позбулися колишньої антагоністичності. Більшість суперечностей у відносинах Польщі й України перемістилися до царини історичної пам'яті та академічних дискусій і майже не стосуються актуальної політики, а якщо й стосуються, то виключно в її

маргінальних сегментах. Перетворення саме польсько-українських відносин на східну (східноєвропейську) структурну опору «об'єднаної Європи» стане ще більш можливим унаслідок суттєвого ослаблення РФ або її дезінтеграції.

Нині на теренах колишнього Радянського Союзу триває своєрідна «війна за радянський спадок». Для переважної більшості держав і народів пострадянського простору ця війна відбувається за його перетворення на сферу мирної й конструктивної співпраці справді незалежних та ефективних національних державностей. Натомість РФ, спираючись на кількох сателітів, мріє створити новітній відповідник (замінник) зруйнованих «імперій зла».

Нерівний, а тому й несправедливий, розподіл спадку СРСР став одним із безпосередніх чинників, що спричинив цілу низку збройних конфліктів на колишніх обширах цієї держави. РФ з цього спадку незаслужено отримала непропорційно більше, ніж решта пострадянських країн. Поступаючись своєю часткою, вони вважали, що таким чином «викупують» власну незалежність у держави, котра за своїм статусом нічим від них не відрізнялася, однак була настільки самовпевненою, аби привласнити право говорити від імені колишнього Радянського Союзу (а тепер ще й імперії Романових) та розпоряджатися свободою і територіальною цілісністю інших.

Свого часу нерівномірний розподіл радянського спадку на користь РФ здавався цілком розумним компромісом. Проте наразі стає очевидним, що таке неспівмірне посилення однієї пострадянської держави стосовно інших зумовило появу в неї імперських амбіцій, спричинило агресивну зовнішньополітичну поведінку, остаточно розхитало баланс сил на теренах колишнього СРСР. Тому й нинішня «війна за радянський спадок» є, зокрема, війною за перерозподіл потенціалу, залишеного природно відмерлим СРСР усім народам, що творили його наддержавну міць. РФ доцільно позбавити того надлишку колишньої радянської могутності, який спонукає її здійснювати агресивну й імперіалістичну зовнішню політику, — аби стати нормальною («рівною серед рівних»), ця пострадянська країна має стати слабшою.

Величезний військовий потенціал (включно з ядерним арсеналом), що дістався сучасній Росії у спадок від СРСР і становить одну з головних опор її великодержавної могутності, був створений усіма народами Радянського Союзу, а нині стає засобом агресії проти них. Так само спільними зусиллями всіх громадян колишнього СРСР освоювалися та розвивалися багаті на природні ресурси віддалені регіони РФ, а нині ці ресурси використовуються для політичного шантажу й економічної експлуатації пострадянсь-

ких народів та їхніх нових незалежних держав. Нинішня Росія виявила-ся негідною отриманого спадку і неспроможною використати його ані на користь собі, ані на користь іншим. Тому решта спадкоємців СРСР, а це всі колишні республіки, мають повне право оскаржити успадкування та вимагати перерозподілу того, що залишилося від СРСР, — зброї, ресурсів, майна, культурних цінностей тощо. Причому керуватися слід не лише цінністю справедливості, а й цінністю безпеки, позаяк нерівний розподіл радянського спадку на користь РФ надав їй можливість здійснювати агресивну імперську зовнішню політику, остаточно розбалансувавши міжнародні відносини на пострадянському просторі.

1.2. Історична місія України в системі геополітичних координат

Україна спроможна відіграти важливу роль у глобальній системній трансформації та владно-силовій реструктуризації, постаючи форпостом і щитом євроатлантичного світу на східноєвропейських і євразійсько-континентальних теренах. Поступове зміцнення Української держави супроводжуватиметься зростанням її інтегративного потенціалу, тобто зростанням спроможності конструктивно залучати нові частини континентальної Євразії до сфери впливу євроатлантичної цивілізації. Таким чином, відроджена Київська Русь продовжить свою, перервану багато століть тому, історичну місію. Існування наступника цієї великої східноєвропейської середньовічної держави унеможлиблює будь-яку імперію на теренах континентальної Євразії.

Сучасна фаза еволюції української державності передбачає реалізацію всіх попередніх історичних проєктів. Передусім йдеться про відтворення історичного еквіваленту Київської Русі — природного ворога будь-якої євразійсько-континентальної імперії (Орди чи Московії), природного союзника будь-якої форми організації західноєвропейських країн (імперії Каролінгів чи ЄЕС), природного елемента будь-якого загальноєвропейського та євроатлантичного об'єднання (Євросоюзу чи Північноатлантичного альянсу).

Українська державність має (це її морально-історичний обов'язок) не лише утвердитися на власній території, а й завершити своє призначення в історії, набувши довершеної геополітичної форми. Йдеться про поєднання в межах сучасної України двох базисних геополітичних ареалів — балто-чорноморського та приазовсько-причорноморського.

Перший геополітичний масив спрямований з півночі на південь, і саме таким був напрямок експансії Київської Русі. Крім того, цей масив пара-

лельний іншому ключовому геополітичному регіону — Серединній Європі. Другий простягається за лінією схід-захід. Крім того, українські приазовські й причорноморські терени (разом з історичним «Диким полем» — колись політично невпорядкованою територією козакування і кочування) постають частиною більш широкої геополітичної формації, яка простягається від півночі Китаю до півдня Європи (північніше Великого Шовкового Шляху й паралельно йому). Ідеться про «окрайню землю», дугу (*rim land*), що за давніх часів була своєрідним коридором, яким різноманітні кочові племена просувалися на захід у європейському напрямку. Нині вздовж цього геополітичного масиву відбувається взаємодія зростаючих азійських держав і регіонів із євроатлантичним центром сил, який зберігає панівні позиції в сучасних міжнародних відносинах. Отже, Україна бореться не лише за Донбас, а й за остаточне утвердження в Приазов'ї та Причорномор'ї, які є важливою ланкою цього більш широкого геополітичного масиву, який включає також і прикаспійські терени.

Українська держава розташована на перетині балто-чорноморського та приазовсько-причорноморського геополітичних масивів. Точкою перетину є колишні землі Війська Запорізького (приблизно території Дніпропетровської та Запорізької областей), і саме там розташований один із ключових центрів геополітичного базису новітньої української державності. Історія запорізького козацтва розгорталася довкола і в межах цього геополітичного осередку, надаючи козацтву особливої ролі в державницькому розвитку України.

Українська держава дотична також ще до двох геополітичних формацій — Серединної Європи та континентальної Євразії. І континентальна Євразія, і Серединна Європа відіграють ключову роль в геополітичній структурі світу, що неодноразово наголошувалося класичною геополітикою. Геополітична причетність України до обох цих формацій підтверджується її історичною належністю (одночасно чи в різні часи) до Речі Посполитої, імперії Габсбургів (Австро-Угорщини), імперії Романових, Радянського Союзу. Континентальна Євразія має спрямування схід-захід, а Серединна Європа — північ-південь. Україна розташована на перетині цих двох силових ліній геополітичної взаємодії. Безпосередня точка перетину розміщена на західних землях Української держави, що робить ці регіони ще одним ключовим центром геополітичного базису сучасної української державності.

Геополітичні міркування доцільно доповнювати й поєднувати з міркуваннями культурно-історичними. Так, доречно говорити про формування чотиришарової (чи чотиривимірної) структури євроатлантичної спільноти, що послідовно компонується чотирма культурно-історични-

ми шарами (вимірами): англосаксонським, романо-германським (каролінгським), серединно-європейським, русько-київським.

Перший шар (вимір) сформувався в межах колишньої Британської імперії, другий — у межах колишньої імперії Каролінгів, третій — у межах давньої Речі Посполитої й колишньої Австро-Угорської імперії, простягаючись від Балтії до Балкан, четвертий лише формується в межах колишньої Київської Русі, розмежовуючи євроатлантичний світ і континентальну Євразію та захищаючи східні кордони цього світу.

Приналежність території сучасної Української держави одразу кільком геополітичним масивам (формаціям) водночас створює загрози і відкриває геостратегічні можливості. З одного боку, межі геополітичних формацій можуть стати лініями внутрішніх розмежувань, а з іншого — виникають структурні передумови для багатовимірної й багатовекторної зовнішньої політики. Таким чином, повноцінна геостратегія Української держави об'єктивно є багатовекторною. Вона спроможна до зовнішньополітичної реалізації одразу за кількома напрямками, і єдиною перешкодою на шляху такої реалізації може стати брак владно-силового ресурсу. Інакше кажучи, Українська держава повинна бути достатньо потужною, аби скористатися своїм комплексним геополітичним розташуванням.

Ідеться про «природну геополітичну доктрину», яка експліцитно чи імпліцитно присутня в зовнішній політиці більшості держав світу. Так, Велика Британія, попри належність і глибоку інтегрованість у Євросоюз, здійснює активну зовнішньополітичну діяльність та підтримує тісні міжнародні зв'язки зі Сполученими Штатами й країнами Британської Співдружності, діючи в концептуальних межах доктрини «трьох кіл». Подібно й зовнішня політика України навіть за умови якнайглибшої інтегрованості в євроатлантичні структури не зможе ігнорувати пострадянський і південний (вздовж балто-чорноморської осі) стратегічні напрямки.

Таким чином, зовнішньополітична діяльність структурно предетермінована геополітикою, а концептуалізація цієї об'єктивної предетермінованості саме й надає можливість сформулювати «природну геополітичну доктрину». Пострадянський простір має для зовнішньої політики України ключове геополітичне значення, а боротьба за гідне місце на цьому просторі постає одним із геостратегічних імперативів української зовнішньополітичної діяльності.

1.3. Безсилля провокує, або небезпеки утопії «вічного миру»

Війни і збройні конфлікти є об'єктивним і неминучим результатом міжнародно-політичної взаємодії, наслідком і показником глибинних

змін. Тому й шансів їх повністю уникнути не більше, ніж, скажімо, в намагань уникнути землетрусів, що також є наслідками й показниками змін — структурно-тектонічних. Загалом усе зводиться до питання готовності, тобто до того, наскільки держава і суспільство готові зустріти стихійне чи соціальне лихо. Проте на відміну від можливих природних катаклізмів готовність дати відсіч агресору може війні (соціальному лиху) запобігти. Зброя є не лише засобом насильства і завоювання, а й засобом стримування потенційного нападника. Безсилля доволі часто провокує насильника. Готовність до війни (зокрема морально-психологічна) може її відвернути — страх отримати відсіч зупинив вже не одну агресію. Причому найбільш ефективною слід вважати відсіч надлишково-асиметричну («з перебором»), коли на локальний конфлікт відповідають конфліктом всеосяжним, а на «гібридну» війну відповідають тотальною війною.

Держава, що має збройні сили, повинна бути готовою застосувати цей інструмент зовнішньополітичної діяльності, інакше два інші інструменти (дипломатія й пропаганда) втратять силову базу й опору. Зовнішня політика, позбавлена (через страх, слабкість, залежність тощо) можливості застосувати зброю для досягнення легітимних зовнішньополітичних цілей та захисту обґрунтованих національних інтересів, може вважатися непотрібною, оскільки вона не спроможна втілити свою базову цінність — безпеку. Усі засоби зовнішньополітичної діяльності мають залучатися комплексно й комбіновано, доповнюючи одне одного. В зовнішній політиці фактична й нормативна «відмова від зброї» паралізує і деморалізує дипломатію, а пропаганду робить декларативною.

Війни і збройні конфлікти одвіку супроводжують міжнародні відносини, постаючи їх структурним ефектом. Ідеї «вічного миру» виявилися просто утопіями, причому утопіями досить небезпечними, оскільки несли загрозу «останньої війни» (глобальної, кривавої, всеосяжної) за встановлення такого миру. Доречно нагадати, що обидві світові війни багатьма вважалися «останніми війнами за припинення всіх воєн». Крім того, ідеї «вічного миру» належали до ідейно-пропагандистського арсеналу тоталітарних ідеологій, згідно з якими такий мир мав запанувати у світі після встановлення ідеального суспільного устрою та «завершення історії». Загалом пацифізм може становити не меншу загрозу, ніж мілітаризм, особливо коли йдеться про агресивні й нетерпимі форми пацифізму (зокрема утопічно-тоталітарного), який передбачає та вимагає свого впровадження збройними засобами — «війни за мир».

Ідеологічне самонавіювання, моральний самообман, природний страх людини перед зброєю й насильством, руйнівні наслідки двох світових

воєн (та й багатьох інших кривавих конфліктів минулого століття) призвели до того, що частина держав і народів справді повірили в можливість цілковито мирних міжнародних відносин або принаймні в можливість поставити зброю під міжнародний контроль, використовуючи її виключно в інтересах глобального й регіонального миру.

Міжнародні відносини мають низку природних властивостей, які роблять війни і збройні конфлікти неминучими. Йдеться про тип соціальних відносин, якому властива жорстка міждержавна змагальність і конфліктогенність. Ключові учасники цих відносин — держави — утримують і підтримують збройні сили, від яких (за окремими екстравагантними винятками) ще жодна з них не відмовилася. Зброя була й є одним із засобів (хай і останнім) досягнення зовнішньополітичних цілей та реалізації національних інтересів. Інша річ, що користуватися цим засобом варто в останню чергу, виключно для самооборони та в правових межах. Безперечно, дипломатія є головним інструментом зовнішньої політики, однак без збройної сили і пропаганди цей інструмент залишатиметься недієвим. Крім того, в зовнішньополітичній та міжнародно-політичній практиках існують цілі й проблеми, які можливо досягти й вирішити лише за допомогою зброї.

Однією з найбільш небезпечних ціннісно-концептуальних похідних утопії «вічного миру» стала ідея відмови від збройних сил як засобу зовнішньополітичної діяльності. Першими постраждали від цієї хибної й небезпечної для міжнародного миру ідеї посткомуністичні держави й народи, які повірили, що владно-силова природа міжнародних відносин змінилася одразу після падіння комуністичного тоталітаризму. Вони занадто довірилися міжнародним механізмам гарантування безпеки, які виявилися або неефективними, або фіктивними. Наразі вони програють тим державам, котрі у своїй зовнішній політиці продовжують робити ставку на зброю й насильство. Вони провокують агресора своєю слабкістю і нерішучістю — браком збройної сили і стратегічної волі.

Історія міжнародних відносин не знала жодного суцільно мирного періоду, і постбіполярні часи не стали винятком. Проте саме за цих часів утопічні ідеї «вічного миру» почали видаватися надто близькими до свого втілення. Вочевидь, особливу оманливу роль відіграв досвід попереднього століття: світові війни, революції й соціальні потрясіння, падіння тоталітаризмів, інтеграційні процеси регіонального і глобального масштабів. Останнім ціннісно-концептуальним внеском у поширення й утвердження небезпечної утопії «вічного миру», яка передбачає і пропагує можливість цілковитого усунення воєн та збройних конфліктів з міжнародної практики, стала ідеологія так званої глобалізації. Від-

повідно до її постулатів зростання глобальної взаємозалежності зробить зброю й насильство непотрібними та не вигідними. Однак водночас вона ігнорує той факт, що реальна взаємозалежність зазвичай асиметрична і саме ця асиметрія провокує нові конфлікти й суперечності, а отже, створює додаткові передумови збройних протистоянь.

Кожна держава повинна зробити все можливе для своєї оборони — це її головний морально-політичний обов'язок перед собою й перед світовою спільнотою. Беззахисні та нестабільні країни становлять для міжнародного миру загрозу, яка за своїм значенням поступається лише тій, що надходить від власне агресора. Слабка держава провокує потенційного агресора до нападу. Натомість боєздатна країна, котра зробила все можливе для своєї самооборони, постає головною перешкодою на шляху агресії. Причому йдеться не лише про великі та збройно потужні держави, а й держави малі та середні. Останні своїм героїчним і тотальним опором можуть попередити решту світової спільноти про існування агресивних намірів і початок самої агресії, а також затримати агресора й надати можливість миролюбним країнам підготувати колективну відповідь. Якби в переддень Другої світової війни окремі європейські держави чинили більш жорсткий і тривалий спротив нацистській агресії, то війна, можливо, не була б настільки руйнівною. Сьогоднішня збройна боротьба Українського народу проти російської агресії фактично відвертає Третю світову війну, а можливо, вже її відвернула. Героїчний і безкомпромісний спротив навіть найменшої держави може зупинити найбільшого агресора.

Нині йдеться не стільки про зовнішньополітичні поразки України — хіба що про певні труднощі, неминучі в складній та суперечливій дипломатичній практиці — скільки про втрату ідеологічних ілюзій і позбавлення марних сподівань, зокрема на негайну та вигідну виключно для української сторони збройну допомогу Заходу чи здоровий глузд росіян. Настав час поєднати політичний реалізм, збройну силу, громадянську мужність. Крім того, потрібно тверезо оцінювати ситуацію в країні та історичний шлях, який вона пододала в минулому й на початку цього століття, — шлях воєн, голодоморів, репресій, корупції, деградації, на якому втрат було значно більше, ніж здобутків. Вважати, що українські військові та дипломати набагато кращі від українських державних службовців, суддів, лікарів, викладачів, інженерів, науковців тощо, висувати до них якісь завищені вимоги наївно і хибно. Занепад не оминув жодної сфери суспільного життя України, однаково уразивши науку, освіту, медицину, збройні сили, судочинство, державну службу.

Нинішню зовнішньополітичну ситуацію та міжнародно-політичне становище України не варто оцінювати надто песимістично. Хоча й най-

більші дипломатичні дивіденди від української кризи отримала Білорусь в особі її незмінного президента і (дещо меншою мірою) Німеччина в особі її канцлера. Крім того, нові стратегічні можливості відкрилися для Сполучених Штатів Америки та Китаю.

У збройних конфліктах слід покладатися передусім на зброю й перемоги, а не дипломатію й домовленості. Сильні держави виростають із потужних конфліктів, що їх вони самотужки долають. Історія свідчить, що державності, які штучно конструювалися («викроювалися») європейськими дипломатами за столом переговорів, зазвичай були слабкими, залежними, недієздатними, обіймаючи найнижчі щаблі владно-силової ієрархії Європи та світу.

Виключно дипломатичними засобами неможливо суттєво підвищити міжнародний статус держави. Особливо це стосується ситуацій збройних конфліктів, у яких, певна річ, останнє слово за зброєю. Дипломатія спроможна пом'якшити наслідки воєнної поразки та закріпити й розширити результати воєнної перемоги, однак вона ніколи не зможе перемогти у війні. Нинішні проблеми української дипломатії значною мірою зумовлені військовою і пропагандистсько-ідеологічною слабкістю нашої держави. У часи війни дипломатичні засоби відіграють переважно допоміжну роль. Водночас слід мати на увазі, що зростаючий збройний потенціал Української держави сприяє підвищенню її міжнародного статусу, частково компенсуючи тимчасову економічну слабкість. Зазвичай потужна армія приваблює союзників, підсилює дипломатію, робить зовнішньополітичну пропаганду переконливішою.

Той, хто говорить, що конфлікт на сході України не має воєнного вирішення, повинен усвідомити, що дипломатичного вирішення він також не має, оскільки будь-яке вирішення будь-якого конфлікту комплексне й комбіноване. Війна, як відомо, є продовженням політики, а сама політика є найбільш складною з усіх соціальних систем, у ній присутні всі аспекти суспільних відносин — технологічні, культурні, економічні, адміністративні, військові, власне політичні тощо. Інакше кажучи, посутня комплексність політики обумовлює посутню комплексність війни як однієї з форм політичних відносин.

Жоден збройний конфлікт не має суто збройного вирішення хоча б тому, що після будь-якої війни триває активна дипломатична взаємодія, зокрема у межах різноманітних міжнародних конференцій, покликана оформити результати цієї війни. Подібно й напередодні збройних конфліктів дипломатія активізується, оскільки відбувається пошук можливих союзників і формування власне союзів або ж пошук шляхів мирного вирішення конфлікту та відвернення війни.

Той, хто говорить, що збройний конфлікт не має воєнного вирішення, просто констатує самоочевидні речі й не пропонує нічого продуктивного. Крім того, за тезою про неможливість воєнного вирішення конфлікту доволі часто приховується неспроможність і небажання розв'язувати конфліктну ситуацію або ж прагнення таке розв'язання відкласти чи навіть перекласти на плечі наступних поколінь, «заморозивши» цю ситуацію та пролонгувавши її на десятиліття. Подібним чином може відбуватися морально-психологічна й ідеологічна підготовка зради жертви агресії, яку примушують змиритися із втратами й відмовитися від збройного опору.

Доволі часто погодитися на «суто дипломатичне залагодження» означає погодитися на поразку й капітуляцію. Згодом, якщо жертва продовжить самостійний і безкомпромісний спротив, її навіть можуть зробити агресором, звинувативши, наприклад, у порушенні прав національних меншин чи прав окремих регіонів. Подібним звинуваченням передують морально-політичне урівнювання агресора та його жертви, зокрема за нейтральною формулою «сторони конфлікту», що передбачає однакове ставлення до нападника й об'єкта нападу. Згодом, якщо країна, яка зазнала вторгнення, продовжить опір і боротьбу за втрачені території, вона може зазнати тиску з боку колишніх союзників, що прагнуть миру, спокою, комфорту. Зрештою існує можливість перетворення жертви на агресора та її «примушення до миру», яке не виключає територіальних втрат за косовським сценарієм.

1.4. Державний егоїзм і союзницька солідарність у міжнародних відносинах

1.4.1. Миротворча слабкість «об'єднаної Європи»

На жаль, «сила історичного прецеденту» не на боці України. Європейська історія знає набагато більше прикладів зради великими державами своїх слабших союзників, ніж прикладів їх порятунку: поділи Польщі, постійне політико-кон'юнктурне «перекроювання» Балкан, Мюнхенська зрада Чехословаччини, імітаційна підтримка Польщі й Фінляндії від нацистської та комуністичної агресій (фактично та сама зрада), ялтинсько-потсдамський розкол Європи, а також низка новітніх прикладів: порушення Росією та її сателітами територіальної цілісності Азербайджану, Грузії, Молдови, України. Цей перелік аж ніяк не вичерпний і може бути продовжений.

Міжнародна політика є вкрай егоїстичною цариною, і випадків солідарності в ній значно менше, ніж випадків зради. Коли встанне європейські держави, передусім великі держави, когось звільняли чи захищали? Дві світові війни можуть засвідчити надзвичайно низьку спро-

можність країн Європи успішно розв'язувати збройні конфлікти. Обидві ці війни було припинено значною мірою завдяки зовнішньому «позаєвропейському» втручанням. Особливо це стосується Другої світової війни, в завершенні якої ключову роль відіграли СРСР і Сполучені Штати Америки (хоча й стійкість та сила духу Великої Британії викликають повагу і захоплення). Остання Балканська криза також засвідчила низький потенціал «об'єднаної Європи» з питань залагодження регіональних конфліктів. Європейці значною мірою втратили свою войовничість і дипломатичний хист, а Євросоюз так і не створив ефективних механізмів спільної безпекової й зовнішньої політики, зосередивши розбудовчі зусилля на економіці та праві.

Військова й дипломатична слабкість «об'єднаної Європи» навряд чи буде подолана у спосіб відродження давніх і напівзабутих проектів на зразок «загальноєвропейських збройних сил». Повернення до старих ідей зазвичай порушує питання про причини їх нереалізації в минулому. Існування загальноєвропейських збройних сил суттєво зміцнило б позиції «об'єднаної Європи» та запобігло багатьом конфліктам. Однак попри ці очевидні переваги, їх так і не було створено, що стає історичним аргументом на користь малої здійсненності, а можливо, й утопізму самої ідеї.

Нині європейці не мають ані достатніх ресурсних та організаційних можливостей, ані належного бажання (стратегічної волі) сформувати «загальноєвропейські збройні сили». Спроба реалізувати цей давній і напівзабутий проект лише зашкодить трансатлантичній солідарності, спрацювавши на користь сил регіонального імперіалізму й релігійного фундаменталізму. Натомість має йтися про зміцнення європейського складника системи Північноатлантичного альянсу, що вимагатиме від країн Європи додаткових зусиль щодо посилення їх обороноздатності. Українські Збройні сили, які поступово міцнішають і гартуються, спроможні відіграти суттєву роль у нарощенні оборонного потенціалу НАТО в Європі. Вони можуть стати важливою частиною не утопічних чи антиамериканських, а цілком реальних загальноєвропейських збройних сил, що діють під егідою та в межах Північноатлантичного альянсу.

Повертаючись до історичних прецедентів, ще раз наголосимо, що європейська дипломатична історія просто рясніє прикладами поділів і зради слабших держав і молодших союзників (партнерів). Готовність збройно захищати базові цінності євроатлантичної цивілізації у більшості європейських країн і народів є вкрай низькою. Максимум, що можна від них очікувати, це «заморожування» конфлікту на десятки років, коли проблема не вирішується, а просто відкладається «до ліпших часів», які можуть і не настати.

1.4.2. НАТО: воєнно-оборонний союз чи політичний клуб?

Сьогодні лише Сполучені Штати Америки спроможні до визвольно-захисних воєн, покликаних зупинити й покарати агресора. Причому йдеться саме про США, а не Північноатлантичний альянс. Останньому ще належить довести свою ефективність у власне воєнній сфері — дати відсіч хоча б одному агресору та захистити хоча б одну країну. Нинішній час є випробуванням не лише для України, а й для НАТО, який цілком може втратити довіру частини своїх нових членів.

Північноатлантичний альянс містить у собі низку суперечностей, теоретично притаманних будь-якій системі колективної безпеки. Ці суперечності пов'язані з розподілом ресурсів і відповідальності між учасниками системи: їх спроможністю діяти спільно й узгоджено, а доволі часто і всупереч історично усталеним зовнішньополітичним пріоритетам та зв'язкам; готовністю системи до швидкої колективної реакції на безпекові виклики; труднощами ідентифікації спільних загроз і планування, забезпечення та здійснення спільних операцій.

Північноатлантичний альянс ще не мав історичної нагоди показати себе саме як воєнний оборонний союз, здатний дати відсіч агресору в конвенційній війні. Упродовж біполярної епохи він існував під прикриттям ядерного паритету й могутнього збройного потенціалу Сполучених Штатів Америки. У постбіполярні часи, принаймні до сьогодні, Альянс не мав серйозних мобілізуючих воєнних викликів, надалі покладаючись на американську військову могутність. Крім того, відносно нещодавно він прийняв до лав збройно слабкі країни, більшість з яких не приділяли достатньої уваги підтримці й фінансуванню своєї обороноздатності. Парадоксально, але на сьогодні саме Українська армія, попри всі тимчасові труднощі її відродження, виявилася найбільшою у Східній і Центральній Європі збройною силою, спроможною протистояти потужній агресії зі сходу, що робить Україну перспективним союзником Північноатлантичного альянсу.

Воєнна перемога над агресором потрібна не лише українським Збройним силам, а й країнам — членам НАТО. Інакше яким є сенс існування цієї системи колективної безпеки? Складається враження, що принаймні на сьогодні Північноатлантичний альянс є більше ідеологічною спільнотою, політичним клубом і координаційним центром, ніж дієздатним воєнним союзом. Саме час довести протилежне. Російська агресія проти України надає країнам євроатлантичної спільноти винятковий історичний шанс продемонструвати свою воєнну спроможність стримати агресора та перетворити Північноатлантичний альянс на могутню збройну силу глобального масштабу, а не фіктивну безпекову спільноту, що «ховається» за потужним військовим потенціалом США.

Додаток

Арсенал тактичних прийомів протистояння агресору

1. Базові стратегічні настанови

Боротьба України проти російського агресора та проросійських колабораціоністів зумовила появу низки захисних тактик, які надали можливість українській стороні збройного конфлікту стримати, а подекуди й відтіснити, окупантів, найманців, зрадників. Безперечно, самі ці тактичні прийоми та їх арсенал перебувають на стадії формування, викристалізуючись поволі. Проте виокремити й згрупувати частину з них (зادля накопичення й більш ефективного використання досвіду попередньої боротьби з агресором) можливо вже сьогодні. Таким чином, нині формується система стратегічних настанов та арсенал тактичних прийомів, спрямованих на подальше утвердження України в міжнародних відносинах упродовж наступної фази історичної еволюції її державності. Частина цих стратегічних настанов і тактичних прийомів неминуче відійде в минуле, не витримавши практичної апробації й теоретичної критики, частина ж укоріниться в арсеналі зовнішньої політики. Крім того, сам арсенал невпинно збільшуватиметься за рахунок нових тактик і стратегій.

Стратегічний вибір, як і набір тактичних засобів його реалізації, зумовлюється низкою статусних характеристик власне держави. Сукупність останніх постає об'єктивною підставою як самого стратегічного вибору, так і добору способів його здійснення. Загалом зовнішньополітична стратегія може вважатися продуктом осмислення місця держави в певній системі міжнародних відносин, відображенням у відповідних ціннісно-концептуальних побудовах. Тактичні прийоми зовнішньополітичної діяльності є результатом концептуальної та інституційної інструменталізації владно-силового потенціалу (національної могутності) держави. Нинішня Україна є напівпериферійною новою незалежною середньою державою зі складним геополітичним розташуванням, у якій процеси демократичних і ринкових трансформацій залишаються недовершеними, а політична й економічна системи — далекими від досконалості. Зазнавши агресії сусідньої великої держави, українська державність (складна історична конструкція з багатьма специфічними характеристиками) виробила свою власну стратегію і відповідний набір тактик протидії агресору. У стратегічному сенсі Україна прагне стримати нападника, заблокувавши його на тих територіях, які йому вдалося захопити. Подібне блокування може бути як в'язким, що спонукає ворога грузнути в українській обороні та власних помилках і втратах; так і

жорстким, спрямованим на відбиття атак і відкинення противника з подальшим контрнаступом. Виснаження нападника та власне зміцнення створять передумови для його вигнання з української території, що відбуватиметься поступово, максимально синхронізуючись із витісненням російського агресора з окупованих ним територій інших пострадянських країн. Головна мета українського опору полягає в максимальному збереженні власних сил і завданні окупантам якомога більших демотивуючих втрат, які б радикально підвищили ціну агресії (матеріальну й моральну) та спонукали нападника до її припинення й утримання від наслідування подібних форм зовнішньої політики в майбутньому.

Опір України імперському нападнику супроводжуватиметься й матиме як наслідок докорінну трансформацію не лише українського суспільства, але й усього пострадянського простору. Терени колишнього Радянського Союзу мають бути цілковито умиротворені та звільнені від імперіалізму, мілітаризму, фундаменталізму. Україна ж повинна переутвердитися на цих теренах як головний миротворець, захисник демократії (зокрема малих етносів і національних меншин), східний щит (а подекуди й меч) євроатлантичного центру сил від різноманітних негативних тенденцій, що можуть надходити з континентальної Євразії.

Таким чином, формально виокремлюється чотиристадійна стратегія протидії російській агресії в Криму й на Донбасі:

- стримування та блокування агресора;
- витіснення (за можливості відкинення) загарбника з окупованих територій;
- трансформація українського суспільства та пострадянського простору (а можливо, і світового порядку);
- переутвердження України на пострадянському просторі як захисника-миротворця.

Реалізація цієї стратегії вимагає відповідних тактичних прийомів, що формуються вже нині й можуть бути згуртовані в три основні групи.

2. Силкові тактики

Ідеться про сукупність тактичних прийомів, безпосередньо спрямованих на підрив і знищення владно-силового потенціалу агресора. Тут «сила йде проти сили» з метою завдати поразки нападнику, домогтися його цілковитого умиротворення чи принаймні зміни агресивної зовнішньополітичної поведінки на більш миролюбну. У межах цих тактик провідна роль належить збройній силі, агресивній дипломатії, войовничій пропаганді. На сьогодні доцільно виокремлювати сім силових тактичних прийомів, кількість яких може змінюватися, а самі тактичні

прийоми застосовуватися в різних комбінаціях залежно від конкретно-політичної й конкретно-історичної ситуації.

Тактика «надлишкової сили» передбачає багаторазово переважаючу й максимально всеосяжну відповідь навіть на найменший вияв агресивності.

Ідеться про свідоме «перевищення міри захисту» в міждержавних відносинах. Готовність максимально потужно (з «перебором») відповісти навіть на найменшу загрозу матиме безперечний стримувальний ефект. Принаймні мало хто наважиться на обмежене втручання, конфлікт і збройну провокацію, твердо знаючи про безкомпромісний і широкомасштабний удар у відповідь. Інакше кажучи, тотальна війна є одним із ліпших засобів проти війни «гібридної». Народу, котрий завжди готовий до всеосяжного опору окупанту взагалі немає чого боятися, крім власної войовничості.

Зауважимо, що тотальна війна є різновидом війни оборонної, головна особливість якої полягає в цілковитій загальносуспільній мобілізації задля досягнення перемоги над агресором. Історично спорідненими з цим різновидом війни можуть вважатися національно-визвольні змагання та всенародні повстання проти чужоземних загарбників. Водночас підкреслимо, що тотальну війну веде держава, яка і здійснює всеосяжну мобілізацію суспільства.

Тактика «самодостатньої сили» передбачає максимально можливе нарощення автономного владно-силового потенціалу держави — нарощення спроможності до самостійного вирішення якомога більшої кількості зовнішньополітичних проблем. За цієї тактики першочерговими й основними вважаються внутрішні джерела державної могутності, натомисть зовнішні (підтримування стратегічних партнерств і двосторонніх союзницьких відносин, а також членство в інтеграційних об'єднаннях, системах колективної безпеки, міждержавних багатосторонніх союзах) — другорядними та похідними. Загалом ідеться про здатність держави й суспільства витримати тривалу «облогу», зберігши максимально високий рівень автономності в міжнародних справах. Формування та підтримка державою загальносуспільних «структур самодостатності» уможливорює реалізацію базових зовнішньополітичних цінностей (національних інтересів) без належності до інтеграційних об'єднань і систем колективної безпеки. Членство в цих міжнародних структурах не виключається, однак визначається як другорядне.

Тактика «стримувальної та збалансовуючої сили» передбачає врівноваження потуг агресора прямою владно-силовою дією та досягнення балансу сил як першої необхідної умови підтримання миру й стабільності.

Агресія або призводить до порушення політичної рівноваги, або є наслідком такого порушення. Тому головна заповідь протидії агресору фор-

мулюється так: «зупинити і збалансувати» — «переважити спочатку, аби згодом врівноважити». Причому саме збалансувати й урівноважити, а не знищити, адже руйнація однієї зі сторін владно-силової рівноваги може остаточно зруйнувати її саму, призвівши до нових соціальних і політичних катастроф. Основою миротворчого балансу сил зазвичай є збройний паритет, прагматична дипломатія взаємних поступок і розумних компромісів, пропагандистський «холодний» мир. Міждержавну владно-силову рівновагу не варто розуміти винятково механістично, адже вона має низку необхідних ціннісних та інституційних передумов. Головне в цій системі політичних відносин — це готовність і здатність поставити агресора «на місце» (відновити статус-кво), остаточно його не знищуючи.

Тактика «гнучкої сили» передбачає спроможність держави швидко й ефективно реагувати на зовнішні виклики, діючи витончено й вибірково, оптимально поєднуючи базові інструменти зовнішньополітичної діяльності (дипломатію, збройні сили, пропаганду, а також спецслужби) та прагнучи вигідного для себе компромісу, а не цілковитої перемоги.

Водночас успішне застосування цього тактичного прийому вимагає активної наступальності — завдання супротивнику низки точкових, але вкрай влучних ударів малої й середньої інтенсивності. Доволі часто (хоча й не завжди) «гнучка» сила може вважатися різновидом «м'якої» сили. Сили спеціального призначення та швидкого реагування є найліпшими збройними інструментами здійснення цієї тактики, основним завданням якої є виведення супротивника з політичної рівноваги: він має похитнутися, але не впасти.

Тактика «опосередкованої сили» передбачає вміння використовувати «ворогів моїх ворогів», приховану гру на слабкостях (передусім внутрішніх) супротивника, нейтралізацію нападника його ж власними руками.

Ідеться про майстерність непрямой дії, наприклад започаткування історичної послідовності подій, за якої віддалені та, здавалося б, нейтральні причини призводять до цілком конкретних і потрібних наслідків («ефект доміно»). Іншим прикладом може бути багатофакторна нелінійна політична (зокрема дипломатична) взаємодія, учасники якої свої реальні цілі не декларують і досягають їх зусиллями інших. Велика держава-агресор зазвичай має кілька жертв. Тому завжди й існує морально-політична спокуса вийти з-під удару нападника та перемогти його на чужих полях битв (саме на чужих полях, а не чужими руками). Наслідкування певною державою тактики «опосередкованої сили» включає також виконання нею ролі «балансера» щодо окремих локальних (регіональних) міждержавних «балансів сил».

Тактика «перемноженої сили» передбачає залучення державою зовнішніх («середовищних») ресурсів посилення власної національної могутності задля її максимально можливого перемноження. Передусім ідеться про членство в міждержавних союзах, системах колективної безпеки, інтеграційних об'єднаннях, міжнародних організаціях і наднаціональних інституціях, а також про розбудову мережі стратегічних партнерств. Одним із головних виявів і показників державної незалежності є спроможність здійснювати автономну зовнішню політику, спираючись на внутрішню структурну самодостатність. Проте власних владно-силових ресурсів (особливо коли йдеться про держави малі й середні) зазвичай бракує, тому необхідно звертатися до зовнішніх ресурсних джерел. Крім того, належність до різних наднаціональних міжнародних структур дає можливість ослабити й «розмити» великодержавний тиск.

Тактика «шляхетної сили» передбачає послідовне дотримання норм моральності, військової етики й міжнародного права навіть у момент найжорстокішого силового протистояння.

Сила, яка скеровується та обмежується цінностями, набуває привабливості, викликаючи повагу цивілізованих народів та добропорядних громадян і страх серед варварів, негідників, злочинців. Зрештою влада є соціалізованим насильством, тобто насильством, озмістовленим цінностями та обмеженим інститутами. Тактика «шляхетної сили» сягає своїм історичним корінням античних часів, епохи європейського лицарства, військової традиції Європи доби балансу сил.

3. Ціннісні тактики

Цінності підносять органічне життя до рівня соціального, створюючи людські суспільства, котрі можуть вважатися ціннісними спільнотами — спільнотами, наділеними культурою. Цінності є об'єктом віри, вони живляться нею й навзаєм духовно живлять віруючих.

Віра дійсно спроможна зрушити гори, однак для цього вона має стати силою — силою колективною. Існує безліч уявних символічних світів, проте в політиці залишаються лише ті, що мають достатньо згуртованих і глибоко переконаних прихильників, аби витримувати конкуренцію, радикально змінювати, ефективно захищати. Цінності й переконання є одним із джерел сили. Проте ціннісні тактики поступаються своєю ефективністю силовим, їх дія нестійка, часткова й опосередкована, а на результати необхідно чекати тривалий час.

Тактика «акцентованого ідеалізму» передбачає наголос на ціннісно-мотиваційних, а не ресурсно-матеріальних аспектах міждержавної взаємодії та зовнішньополітичної діяльності.

«Національний інтерес» — також цінність, що озмістовлюється конкретно-історичною та конкретно-політичною ситуацією, концептуально впорядковуючи та спрямовуючи діяльність у сфері зовнішньої політики. Здоровий і тверезий ідеалізм виключає фанатизм та аскетизм. Покликанням цінностей у межах зовнішньополітичної практики є розумне обмеження й гідне спрямування державних і суспільних прагнень на міжнародній арені. Ідеться також про ціннісну структурування матеріальних ресурсів держави та суспільства. Цінності необхідно чітко артикулювати, відверто декларувати; а також послідовно керуватися ними в зовнішньополітичній практиці.

Тактика «моральної чистоти» передбачає «самолегітимацію правдою». Ідеться про якнайширше використання в обґрунтуваннях зовнішньополітичної діяльності морально-етичних аргументів. Безперечно, зайвого моралізаторства варто уникати, адже воно може бути свідченням трьох небезпечних якостей — цинізму, лицемірства, слабкості. Водночас виходити за межі міжнародного морально-етичного консенсусу також не варто, аби не втратити довіру. Надто разом із поглибленням світових інтеграційних процесів зазначений консенсус розширюється та зміцнюється. Крім того, деякі речі (особливо ті, що мають моральне значення) потрібно називати своїми іменами, і якщо це підлість і віроломство, то саме так їх і належить кваліфікувати. До речі, секрет привабливості й довголіття макіавеллізму полягає саме в моральній відвертості.

Тактика «героїчної жертовності» передбачає готовність виконати свої зовнішньополітичні й міжнародні зобов'язання навіть ціною суттєвих матеріальних втрат: відмовитися від частки добробуту, щоб зберегти честь (державний престиж), яка за своєю суттю є цілісною й неподільною.

Ідеться про готовність пожертвувати частиною ресурсів, аби підтвердити статус надійної й самовідданої держави-партнера, спроможної захищати не лише свої інтереси, а й інтереси союзників, — здатність обміняти матеріальний капітал на моральний. Визнання переваги моральної відповідальності перед загалом над моральною відповідальністю перед собою (здатність до моральної самопожертви), як і альтруїзм, є давніми морально-політичними чеснотами, без яких тривалий час не проіснує жодне суспільство, зокрема міжнародне.

Тактика «великодушної толерантності» передбачає поблажливе ставлення до слабкостей союзників і намагання з максимальним розумінням та співчуттям поставитися до ненависті й одержимості агресора.

Здатність сповідувати цю тактику є свідченням моральної й духовної переваги, ознакою політичної мудрості й доказом відданості цінностям демократичної політичної культури. Застосування цього тактичного при-

йому одразу підвищує морально-політичний статус держави, дратує й виводить з рівноваги ворогів, нейтралізує критиків і провокаторів, спонукає союзників до більш відповідальної позиції, нав'язуючи їм почуття вини за попередню пасивність. Для цієї тактики є характерною наявність певної частки морального релятивізму, гуманного скептицизму, світоглядно-історичної настанови «все вже було». Загалом цей тактичний прийом, як і попередні, цілком спроможний виконати завдання всіх ціннісних тактик — справити враження, змінити мислення, вплинути на свідомість.

4. Зворотні тактики

Одним із символів поразки агресора й саморуйнівного (навіть самогубного) характеру будь-якої агресії є змія, що кусає себе за хвіст. Тому доречно виокремлювати зворотні тактики спротиву агресору — рикошетні тактики непрямої дії. Використовуючи ці тактичні прийоми, об'єкт нападу переспрямовує енергію агресії на самого нападника, підриваючи та руйнуючи його ізсередини.

Тактика «конфліктогенного рикошету» передбачає активізацію всередині країни-агресора тих самих чинників, які спричиняють конфлікти в країнах — об'єктах нападу. Подібний тактичний прийом особливо ефективно спрацьовує, коли і загарбник, і його жертва є сусідами. Причому йдеться не тільки про територіальну близькість, коли полум'я війни може вмиг перекинутися на територію агресора. Сусідні країни перебувають на одному геополітичному просторі та зазвичай мають подібні проблеми й негаразди; і провокування сепаратизму, етнічних конфліктів, політичної й соціально-економічної нестабільності в сусіда неминуче призведе до загострення аналогічних проблемних питань на теренах держави-провокатора. Надто якщо сам цей сусід зробить усе, аби конфліктогенний рикошет спрацював. Загалом зауважимо, що йдеться не лише про тактичний прийом, а й про об'єктивний механізм і моральний закон повернення конфлікту до того, хто його розпочав.

Тактика «удушення жертвою» передбачає перетворення загарбаних територій на «троянського коня» та чинника дестабілізації, а можливо, й цілковитої деструкції самого агресора, котрому слід «допомогти» вдаватися тим, що він захопив. Навіть після здійснених окупації та анексії необхідно будь-якими можливими засобами (збройними, дипломатичними, пропагандистськими) демонструвати готовність і рішучість повернути окуповані й анексовані землі та регіони. Таким чином, загарбник буде змушений вдаватися до постійних і зростаючих витрат на оборону захоплених територій, виснажуючись морально й матеріально. Зокрема, саме таким буде результат перетворення колись курортного регіону на

одну велику воєнно-морську базу. Отже, окупанту не потрібно надавати можливість перекласти відповідальність за окуповані території на жертву агресії або ж «утекти» із загарбаним. Він повинен постійно й невпинно платити за свої діяння, в'язнучи в ініційованому ним конфлікті.

Тактика «селективної деструкції» передбачає завдання агресору не лише максимальних кількісних, а і якомога більших якісних втрат.

На загарбницьких війнах передусім повинні гинути ліпші сини народу-окупанта. Натомість різні асоціальні елементи, кримінальні злочинці та просто негідники мають повернутися на батьківщину, аби «посприяти» її культурному занепаду й деградації людського капіталу. Повернення з війни — це значущий політичний і культурний феномен. Тому важливо, щоб унаслідок збройного конфлікту до країни-агресора поверталися найгірші громадяни, а найліпші — залишалися на полях битв.

Тактика «внутрішньої делегітимізації агресора» передбачає невизнання законності уряду країни, що розпочала агресію.

Держава, яка підриває державний суверенітет інших, втрачає власний у значно більших пропорціях. Агресія призводить до делегітимізації уряду (державного апарату управління) країни-агресора, який припиняє бути законним, перетворюючись на колективного політичного злочинця, котрий підлягає міжнародному суду. Інакше кажучи, незаконна не лише сама агресивна діяльність, а й той, хто її здійснює: він втрачає будь-яку легітимність у внутрішніх справах. Натомість повстання та інші форми боротьби громадян проти зовнішньої агресії власної держави й уряду є цілком законними.

Тактика «деморалізації колективною відповідальністю» передбачає декларування й готовність притягнути до відповідальності весь народ (громадянство) країни-агресора.

Протиставлення ошуканого суспільства керівництву держави, яка здійснює агресію, є і неефективним (з погляду перспективи зупинення агресії), і несправедливим (з погляду моралі й права). Армії нападника формуються простими громадянами, а масовий обман не може тривати довго, й надалі народ-окупант або вдає із себе обманутого, або хоче бути обманутим, забуваючи, що незнання закону не звільняє від відповідальності за його порушення. Трапляються і значно гірші ситуації, коли своєю ненавистю, агресивністю, жорстокістю населення держави-загарбника багаторазово перевищує керівництво цієї держави. Тому навіть мешканець найвіддаленішого поселення країни-агресора має пам'ятати, що рано чи пізно йому доведеться відповідати за злочини, скоєні на чужій землі, а перекласти свою відповідальність на злочинне керівництво не вдасться.